

HERTA KUNA

GRAFIJSKO-ORTOGRAFSKI UZUSI ILIRACA I KNJIŽEVNA FRANJEVAČKA TRADICIJA U »BOSANSKOM PRIJATELJU«

Prvi su ilirci u Bosni i Hercegovini bili bosanski franjevci, pa je shodno tome i realno očekivati da će u djelima koja su oni štampali biti odražena ona grafijska i ortografska norma koja je u odgovarajuće doba bila u upotrebi kod iliraca. Međutim, kako ni u ilirskim krugovima nema u toku cijelog XIX v. potpunog jedinstva¹, te kako su prisutna različita kolebanja u različitim regijama, kao i kod pojedinih istaknutih iliraca², nije neinteresantno razmotriti kako su se te nejednačenosti i promjene odrazile u Bosni i Hercegovini. U tom pogledu može da bude dosta instruktivan »Bosanski prijatelj«, koji je ujedno i prvi ilirski, a i prvi bosanskohercegovački časopis uopće, a uz to ga je uređivao i franjevac Ivan Franjo Jukić.

Istina, »Bosanski prijatelj« nije štampan u Bosni i Hercegovini, gdje u doba njegova izlaska nema još nijedne štamparije (prva je štamparija otvorena u Sarajevu 1866. god., kao vilajetska štamparija, a bila je u prvo vrijeme u rukama Ignjata Soprona, koji je uz zvaničnu »Bosnu« štampao u njoj i prvi srpski list »Bosanski vjestnik«³), nego u Zagrebu, što je, najvjerovatnije, moralo imati uticaja na grafijska rješenja.

Ivan Franjo Jukić bio je ne samo glavni urednik »Bosanskog prijatelja« nego i gotovo jedini saradnik, a i oni prilozi koji nisu potekli iz njegove ruke pripadaju ili narodnoj književnosti, ili su rad njegovog istomišljenika i savremenika Grga Martića, takođe franjevca, te, prema tome, pripadnika iste književnojezičke tradicije kojoj je pripadao i sam Jukić.⁴ Osim toga, očigledno je da je u pogledu grafije i ortografije Jukić vršio ujednačavanja, ukoliko je nekih neslaganja uopće i bilo, pošto u tom pogledu časopis pokazuje priličnu ujednačenost, upravo onoliko kolika se u tom vremenu i tim prilikama kao najoptimalnija i mogla očekivati. Ponešto odudaraju, istina samo u

¹ V. Lj. Jonke, Književni jezik u teoriji i praksi, Zagreb, 1965, str. 9—105.

² Up. Z. Vince, Putovima hrvatskoga književnog jezika, Zagreb, 1978, str. 317—470.

³ O Sopronu i njegovoj štampariji v. opširnije T. Kruševac, Bosansko-hercegovački listovi u XIX v., Sarajevo, 1978, str. 28 i d.

⁴ O I. F. Jukiću v. opširnije B. Čorić, Ivan Franjo Jukić, Sabrana djela, Sarajevo, 1973, (Ogled o Franji Jukiću), knj. III, te tamo navedenu literaturu.

ortografiji, prilozi iz narodne književnosti, bez obzira da li u poeziji ili prozi, pošto se očito Jukić držao u tom pogledu načela neizmijenjenog izvornog teksta. Zbog toga se u tim dijelovima očigledno manje poštivao morfološki pravopis, te je u većem broju primjera vršena asimilacija po zvučnosti.

Da bi se, međutim, mogao jasnije razumjeti Jukićev stav prema problemima koji su u to doba interesirali ilirce u okviru mogućih grafijskih i ortografskih rješenja, treba notirati da je Jukić istovremeno bio na izvjestan način i Vukov poklonik, koji je smatrao Vukova rješenja sasvim prihvatljivim i za Srbe očiglednim napretkom, kao što se vidi iz njegovog nevelikog članka »Samo za sada«, koji predstavlja odgovor D. P. Tirolu, i u kojem se on vrlo izričito suprotstavlja Tirolom napadima na Vuka, smatrajući da je Vukova reforma jezika i pravopisa korisna i sasvim umjesna. U to se uklapala i Jukićeva interpretacija ilirskih ideja, koju je on prihvatio, prije svega, kao Bosanac, pri čemu je njegovo bosanstvo ne samo regionalna nego i genetička kategorija, kao što se lijepo vidi iz pomenutog članka. Pri tome inzistira na činjenici da Bosanci nisu Srbi, ali su, po njegovom mišljenju, ilirci, pa je na taj način ilirska ideja o zajedničkom književnom jeziku za sve Slovene od Jadranskog do Crnog mora (kako on kaže u članku »Knjižestvo ilirsko«, štampano u »Podunavci«, 1844, br. 29) za njega vrlo prihvatljiva, naročito ako se uzme u obzir da je baza tom književnom jeziku štokavsko narječje, u stvari, ono koje se govori u Bosni i Hercegovini i koje je njemu u osnovi maternje.⁵

Jukićev »Bosanski prijatelj« izašao je u svega četiri broja; međutim, samo prva dva štampana su za njegovog života, treći, koji je u cijelosti sam napisao, štampan je iza njegove smrti u Zagrebu, 1861. god. u redakciji Janka Jurkovića, tajnika Matice ilirske, koji je u predgovoru rekao u kojoj je mjeri izvršio redaktorske intervencije. Prema njegovim navodima on je intervenirao u pogledu pravopisa, uključujući i interpunkciju, a do izvjesne mjere i u jeziku, međutim, prema analizi teksta očito je da bitnije promjene nije unosio. Četvrti broj je izdao fra Antun Knežević 1870. god. u Sisku, on je, takođe, ujedno bio urednik i pisac tekstova, kao i prikupljač narodnog stvaralaštva koje je objavio u ovom broju.⁶ Iako je i ovaj autor pisao u istom duhu, četvrti broj nema više onoga značaja koji su imali raniji brojevi, naročito prva dva izdana za Jukićevog života, s obzirom da su se bitno promijenile prilike u Bosni i Hercegovini, gdje u to vrijeme izlazi veći broj časopisa i novina, pa je uticaj koji je mogao imati ovaj zakasneli broj »Bosanskog prijatelja«, tada već po svojoj koncepciji i izvedbi prilično anahroničan, gotovo sasvim beznačajan. Ipak, s obzirom da se u ovom članku razmatra odnos između različitih izvora uticaja — ilirskih i franjevačkih — biće potrebno u određenoj mjeri sagledati ortografsko-grafijsku normu svih brojeva časopisa, s težištem na prva dva koje je uređivao Jukić, i koji su izašli 1850. i 1851. god.

Međutim, pri ovoj analizi grafijsko-ortografske problematike nije moguće potpuno zaobići i neka pitanja koja, de facto, pripadaju

⁵ V. pomenute članke u I knj. Sabranih djela, str. 85—94.

⁶ O A. Kneževiću v. T. Kruševac, n. d., str. 20—21.

jezičkoj sferi, s obzirom da se pri izboru grafema morao uzimati u obzir i fonološki ekvivalent. Zbog toga je iz ove problematike nemoguće u potpunosti izostaviti pitanje refleksa jata, barem u onoj mjeri u kojoj to zahtijeva njegovo pismeno obilježavanje, a to se do izvjesne mjere može protegnuti i na obilježavanje vokalnog /r/. Ako uzmemo u razmatranje ova pitanja, jasno je da se srećemo upravo sa one dvije tačke u kojima je dolazilo do niza nesuglasica među ilircima i koje su na različite načine rješavane kod različitih škola i u različito doba.⁷

Pri tome ne treba zaboraviti, kad se tiče jata, da je Jukić po svome porijeklu bio rođeni Banjalučanin i, svakako, ikavac, kao što pokazuju njegova pisma, u kojima je nesumnjiva spontana prisutnost ikavskog refleksa u brojnim primjerima.⁸ Na žalost, danas je već nemoguće prosuditi u kojoj je mjeri njegova ikavština bila natrunjena ijekavskim natruhama, s obzirom da se na tom području danas sreće, uglavnom, ijekavski refleks jata i kod starijeg stanovništva,^{9a} ali je, svakako, pouzdano da je osnova njegovog maternjeg govora bila ikavština, jer se na drugi način ne može tumačiti relativno znatan broj ikavizama u njegovim privatnim pismima. Treba, ipak, registrovati da je Jukić jedan dio svog života, u mladosti, a i kasnije, proveo u Fojnici, tj. na ijekavskoj teritoriji.

Nesumnjivo je, takođe, da je Jukić dobro poznao i franjevačku literaturu pisanu srpskohrvatskim jezikom, a kao izravan dokaz u tom pogledu mogu poslužiti dvije stvari. Prvo, o toj literaturi sam Jukić je pisao u »Bosanskom prijatelju«, u prvom i drugom broju, i pokazao dosta dobro poznavanje starijih franjevačkih pisaca, počevši od Divkovića, pa sve do svojih suvremenika, a, zatim, pronašao je u rukopisu pjesme Vice Vicića i štampao ih u Splitu 1844. god., kao prvu knjigu tiskanu tzv. gajicom.⁹ Prema tome, njemu je nesumnjivo dobro poznat i blizak pravopis, kao i grafija starijih bosanskohercegovačkih franjevačkih književnika, pa je umjesno upitati se koliko je on u »Bosanskom prijatelju« bio pod uticajem starije franjevačke bosanskohercegovačke tradicije, i u kojoj je mjeri u grafiji i ortografiji »Bosanskog prijatelja« došlo do stapanja i prožimanja ilirske savremene prakse sa starijom tradicijom.

Već je rečeno da se Jukić priklonio ilirskim shvatanjima, pa se u skladu s tim u svom časopisu i u grafijskom pogledu opredijelio za ilirsku grafiju, tj. za Gajev prijedlog reformirane grafije u latinici. U vezi s tim treba registrovati da je već u Predgovoru knjizi »Početak pismenstva i napomena nauka krstjanskoga«, Zagreb, 1848,¹⁰ koja je po svom duhu, a, uglavnom, i jeziku produžetak starije franjevačke tra-

⁷ Up. Lj. Jonke, n. d., str. 13—15, 27—57, 81—105.

⁸ V. B. Ćorić, n. d., knj. III, str. 105—201.

^{9a} Dijalektološki materijal iz katoličkog sela Ivanjske u neposrednoj blizini Banjaluke danas pokazuje ijekavski refleks (prema upitniku koji je ispunio dr Dragan Vujičić, a nalazi se u Institutu za jezik i književnost u Sarajevu).

⁹ V. članak »Književnost bosanska«, »Bosanski prijatelj«, sv. I i II (Sabrana djela, knj. II, str. 48—56, 254—261), te Predgovor knjizi V. Vicića (Sabrana djela, knj. I, str. 102—105).

¹⁰ V. Sabrana djela, knj. I, str. 94.

dicije, Jukić pobilježio razlike ilirske grafije prema dotadašnjem franjevačkom latiničkom grafijskom uzusu, onako kako ga je on tada zapazio i kakav se, manje-više, ustalio do njegovog vremena na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Međutim, mora se reći da korespondencija svih grafema kako je on navodi nije u svim pojedinostima sasvim precizna, jer se u starijih franjevačkih pisaca neke opozicije koje je naveo Jukić djelomično potiru. To se odnosi, naročito, na fonemu /g/, koja se kod većeg broja bosanskih franjevačkih pisaca, a i slavonskih, baš kao i u ilirskoj grafiji, registruje sa g,¹¹ a ne isključivo sa gh, kako to registruje Jukić. U stvari, franjevački pisci, po pravilu, upotrebljavaju grafemsku skupinu gh samo u specijalnim slučajevima, najopćenitije ispred prednjih vokala, jer se u takvim slučajevima inače grafema g fonološki vrednuje kao /d/.¹² Na sličnoj razini informacije kao za /g/ je i odnos cz : c, za fonemu /c/, jer se kod izvjesnih bosanskih franjevačkih pisaca, a gotovo redovno kod slavonskih, baš kao i u ilirskoj grafiji /c/ označava i sa c, uz to i sa ç, a ne samo sa cz, kako to registruje Jukić.¹³ Očigledno je da je Jukić registrovao samo rasprostranjenije razlike prema ilirskoj grafiji, pa je zbog toga unio i ove opozicije kao generalizaciju. Što se tiče korespondencije franjevačkog gj prema ilirskom dj (oboje u vrijednosti /đ/), Jukić je dopunjuje informacijom da se gj ipak upotrebljava, ali samo u stranim riječima. U cjelini Jukićeva tabela opozicija izgleda ovako:

novo:	c,	ć,	č,	dj,	g,	lj,	nj,	š,	ž
staro:	cz,	ch,	ç,	gj,	gh,	gl,	gn,	sh	ol sc, x.

Ne treba, međutim, misliti da je franjevačka grafija bila, ipak, tako ujednačena kako to izgleda iz Jukićeve tabele, bez obzira što je za /š/ notirao dvije grafemske skupine, ali čak i ovako prezentirana pokazivala je očitu prednost ilirske grafije, jer je u šest slučajeva svodila obilježavanje foneme na jedan grafem. Zanimljivo je, međutim, da Jukić nije u tabelu smjestio dž /za g/, koje registruje u napomeni sa obrazloženjem: »izgovara se malo oštrije, a meće se samo u

¹¹ V. Maretić, Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima, Zagreb, 1889, str. 353.

¹² V. o tom S. Marković, Jezik Ivana Ančića (bosanskog pisca XVII veka), SAN, Institut za srpskohrvatski jezik, Srpski dijalektološki zbornik, knj. XIII, Beograd, 1958, str. 4; H. Kuna, Jezik fra Filipa Laštrića, bosanskog franjevca XVIII vijeka, ANU BiH, knj. XXVII, Sarajevo, 1967, str. 31—32.

¹³ V. Materić, n. d., str. 348; H. Kuna, n. d., str. 30; ista, Neke osobine jezika fra Lovre Sitovića, Naučno društvo BiH, Građa X, pos. ot, str. 127. Obilježavanje sa c, mada vrlo ograničeno ima i J. Filipović (v. D. Ignjatović, Jezik štampanih dela Jerolima Filipovića, franjevačkog pisca XVIII v., Institut za srpskohrvatski jezik, Biblioteka Južnoslavenskog filologa, Nova serija, knj. 5, Beograd, 1974, str. 35).

^{13a} Takođe za foneme /l/ i /n/ kod jednog bosanskog pisca pored grafemskih skupina gl/i/, gn imamo i grafemske skupine lj i nj, i to kod F. Laštrića, koji je po svom opusu vrlo značajan književnik XVIII v., a zatim i kod većeg broja Slavonaca (v. T. Maretić, n. d., str. 359—360; H. Kuna, n. d., str. 32).

tuđih ričih ko i prvo, na priliku *džin*«. Franjevci su ranije ovaj fonem registrirali i posebnom grafemskom skupinom, najčešće *cx*, ali i grafemina *ç* ili *x* (inače oznake za /č/ i /ž/) ¹⁴, pa je Jukić imao realnu mogućnost da izabere jedan od dva grafema, koji više nisu imali druge upotrebe, no on se ipak opredijelio za grafemsku skupinu, ostajući odlučno uz ilirsku grafiju »Danice« iz 1835. god. ¹⁵

Jukić je u napomeni notirao i ograničenje za grafem *ć*, koje je u skladu s uzusima zagrebačke filološke škole, ¹⁶ no pri tom je posebno zanimljivo njegovo objašnjenje iz kojega jasno proističe da je on potpuno svjestan fonološke vrijednosti /ć/ i u poziciji gdje se obilježava sa *tj*, jer kaže: »tj, meće se *misto ć* (podvlačenje moje) u ričih, koje u korinu imaju *t*, na priliku: brat, bratja«. Naime, podloga Jukićeva jezika je novoštokavska sa izvršenim novim jotovanjem, za razliku od čakavaca i većeg dijela kajkavaca kod kojih je još prisutna nejotovana grupa, a to, naravno, pokazuje da je za volju ilirskog jedinstva Jukić žrtvovao mogućnost da primajući ilirsku grafiju iz 1835. god. kao štokavac sprovede dosljednije od Gaja ujednostavljivanje i konsekventnije ostvari njegove ideje o jednoznačnoj korelaciji grafeme i foneme iz Gajeve »Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja«, gdje, istina, nije uzimana u obzir fonema /ć/, jer su »Osnove« pisane još za kajkavski dijalekt. Pitanje je, ipak, nije li za ovakav Jukićev stav dijelom zaslužna i starija franjevačka tradicija u kojoj je, takođe, prisutna sekvenca *tj* u istoj fonološkoj vrijednosti, mada kod pisaca XVII, a u ponekim primjerima i kod nekih pisaca XVIII v., još može biti sporno da li je svuda izvršeno novo jotovanje, a po pravilu ova upotreba je ograničena, uglavnom, na primjere tog tipa. ¹⁷

Naravno, ne može se očekivati da će pisac lingvistički neobražovan u modernom smislu riječi moći da luči novo od starog jotovanja; otud je onda u prva dva broja »Bosanskog prijatelja« relativno mnogo kolebanja u obilježavanju foneme /ć/, s obzirom da je Jukić bilježio *tj* u principu ondje gdje je mogao da identificira korijenski morfem sa /t/, mada ni u tom nije bio naročito dosljedan, a po svemu sudeći to nije ispravljao ni Jurković u III knjizi, koja se u ovoj pojedinosti u suštini ne razilazi sa prve dvije. Nedosljednosti su, dakle, podjednake u sva tri broja: treći II, 36, izčišćena II, 85, voće I, 10, otišće I, 68, svećenike III, 14, voćem III, 12, 2 i sl.; prema: metje I, 26, posvetjeno I, 20, navratjena I, 84, svetjenikah II, 75, listja II, 199, cvietje II, 195, svetjenike III, 14, tretjina III, 40, poduzetja III, 47 i sl. ¹⁸

¹⁴ Up. Maretić, n. d., str. 353–354, međutim Maretićevi navodi nisu sasvim tačni, jer, npr., Laštrić bilježi /g/ sa *x*, *ç*, *g* (v. Kuna H., n. d., str. 34).

¹⁵ Grafemska skupina *dž* /g/ pojavljuje se već u I tečaju »Danice« iz 1835. god., mada Gaj o njoj ne govori uopće u svom članku Pravopis iz 10, 11. i 12. br. »Danice«, 1835. god., (v. npr. br. 38, tečaj I, str. 249, Baron Peharnik, Poskočnica junačka i dr.).

¹⁶ V. Lj. Gaj, Pravopis, Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka, god. 1935, br. 12, str. 47; V. Babukić, Osnova slovnice slavjanske narečja ilirskoga, Danica ilirska, god. 1836, tečaj II, br. 10, str. 38.

¹⁷ V. Maretić, n. d., str. 351, a up. i za Laštrića, H. Kuna, n. d., str. 112–113; za Ančića S. Marković, n. d., str. 74–75; za Filipovića, D. Ignjatović, n. d., str. 98; za Sitovića, n. d., str. 140.

¹⁸ Primjeri iz »Bosanskog prijatelja« navode se prema izvornim brojevima časopisa, a ne prema izdanju u Sabranim djelima.

U starijoj franjevačkoj literaturi radi se, međutim, o primjerima kao što su: smrtju, došastje, krstjani, cvitje, primalitje, propetje i sl., dakle, o primjerima gdje nije uvijek sasvim pouzdano je li izvršeno jotovanje ili ne, mada je, po svemu sudeći, u većini slučajeva pisanje sekvence *tj* dug starijoj tradiciji, barem kod pisaca XVIII v., i naročito kod glagolskih imenica i u instrumentalu IV vrste, te tako *tj* predstavlja, u stvari, i kod njih grafemski adekvat fonemi /ć/. I Maretić navodi da 18 pisaca ima *tj* u vrijednosti /ć/, ali ne daje pobliža objašnjenja, osim konstatacije da među njima nema nijednog čakavca; međutim, kod pregleda po piscima ovakva grafemska skupina nije pomenuta kod pisaca o kojima monografije govore u prilog fonološkoj vrijednosti /ć/ ove grafemske skupine, ali je konstatuje kod Grgura Varešani- na, kod koga se javlja, manje-više, u istim primjerima kao i kod rani- jih pisaca (up. bratji, bratjo, karstjanskomu, xestju i sl.).¹⁹

Međutim, u IV knjizi »Bosanskog prijatelja« A. Knežević odstu- pa od ovoga načina obilježavanja foneme /ć/ pišući isključivo grafemu *ć* u svim pozicijama, što je, uglavnom, odgovaralo i zagrebačkoj prak- si sedamdesetih godina, pošto je u većini zagrebačkih časopisa izvedeno ujednačavanje u korist grafeme *ć*.²⁰

Prelazeći na ilirski grafijski sistem, Jukić je napustio stari način označavanja foneme /đ/, tj. sa *gj* ili *g*, u pojedinačnim primjerima čak i u slučajevima gdje je i po novim propozicijama trebalo pisati *gj* (up. kaludjerski III, 25, kaludjeri II, 59, zanadjijah III 16), ali je ipak *gj* u stranim riječima zadržao još i Knežević (v. gjaursko IV, 121). No kao i kad je u pitanju bila grafemska skupina *tj*, u starijoj franjevač- koj literaturi sreće se *dj* iz neobilježenog novog jotovanja, mada je ono kod pisaca XVIII v. u većini primjera moglo zapravo predstavljati fonemu /đ/.²¹

Jukić, međutim, nigdje nije eksplicite govorio o označavanju vokalnog /r/, mada se i u toj osobini u prve dvije knjige pridržava tadašnje pretežnije zagrebačke prakse pedesetih godina i označava ga, uglavnom, sa *èr*, a samo izuzetno sa *àr*.²² Iako je u bosanskohercegovačkoj franjevačkoj tradiciji običnije *ar* (bez akcenta), ipak ni *er* nije sasvim nepoznato; na temelju monografija može se utvrditi da su ga upotrebljavali Laštrić i Sitović, posljednji, istina, samo izuzetno. Osim toga, kod Slavonaca je bilo uobičajeno obilježavanje sa *er*, a veze izme- đu slavonskih i bosanskih franjevacu bile su uvijek dosta intenzivne.²³

Poznato je da se oko obilježavanja vokalnog /r/ vodila u Hrvat- skoj velika borba; već od samog početka postojala je dvojnost u obi- lježavanju, tj. *er* i *ar*, prema kajkavsko-slavonskoj praksi *er*, te dubro- vačko-dalmatinskoj — *ar*, pri čemu je, ipak, u Zagrebu preovladavalo *er*, zbog kajkavske tradicije, a kasnije je takvo nefonološko *e/a* kao grafijska distinkcija obilježavano akcentom, što je usvojio i Jukić, odre-

¹⁹ V. T. Maretić, n. d., str. 302.

²⁰ V. Lj. Jonke, n. d., str. 50—52, 116 (up. »Vienac« iz 1870. god.).

²¹ V. H. Kuna, n. d., str. 112—114 (za Laštrića); S. Marković, n. d., str. 74—75; D. Ignjatović, n. d., str. 98—99 i dr.

²² V. Lj. Jonke, n. d., str. 81—105.

²³ V. H. Kuna, n. d., str. 36 (za Laštrića); ista, n. d., str. 128 (za Sito- vića); za Slavonce up. Maretić, n. d., str. 361.

kavši se tako rasprostranjenije franjevačke tradicije. Zanimljivo je pri tome napomenuti da je B. Šulek bio za obilježavanje sa *âr*²⁴, ali je uprkos tome 1854. god. u Babukićevoj Ilirskoj slovnici definitivno i zvanično uvedeno *êr*, istina do tada su već izašla dva prva broja »Bosanskog prijatelja«, no to istovremeno dokazuje i Jukićevu određenu orijentiranost prema centru ilirizma.

Ipak, već u III knjizi napušteno je posebno obilježavanje vokalnog /r/, no, na žalost, nije moguće sa posvemašnjom sigurnošću utvrditi da li je to izvorna Jukićeva grafija, ili je tu promjenu unio Jurković, mada on to nije izričito naveo u svojim primjedbama. Zbog toga nije sasvim isključeno da je to bila Jukićeva originalna grafija. Već od 1851. god. u izdanjima Matice ilirske upotrebljava se *r* bez popratnog vokala i u vokalskoj funkciji, a 1854. pojavljuje se Šulekova rasprava u »Nevenu« o vokalskom /r/ sa argumentima protiv bilo kakvog specijalnog obilježavanja. Osim toga, takva su shvatanja zastupljena i u tzv. Književnom dogovoru, Beč 1850. god., a kako iz Šulekovih radnji proističe uvjerenje da su ovakva rješenja oportuna i kao element za zbližavanje Srba i Hrvata, postaje prilično jasno zašto je i Jukić mogao da prihvati ovu novinu. Pri tom treba imati na umu Jukićev odnos prema Vuku, te konkretnu društveno-političku situaciju u Bosni i Hercegovini, koja je direktno nametala rješenja adekvatna principijelnoj osnovi Književnog dogovora.²⁵

Ne treba se posebno zadržavati na tome da je takva grafija zadržana i u IV knjizi iz 1870. god., koja se pojavila u vremenu poslije poznatog članka V. Jagića »Naš pravopis«²⁶, u kojem je on decidirano zagovarao ovakvu grafiju, a njoj su se priklonili i hrvatski književnici, što je za Bosnu i Hercegovinu bilo mnogo presudnije od Veberovog školskog pravopisa. Nije naodmet napomenuti da je Bosancima kao izvornim štokavcima bila sasvim jasna fonološka vrijednost vokalnog /r/, što se vidi i iz omašaka u pisanju starijih franjevačkih pisaca (up. npr. kod F. Laštrića: izvrshillo T98, obastrle T98, s Brnardinom T99).²⁷

U pogledu refleksa jata Jukić je, takođe, uglavnom u saglasnosti sa ilircima, tako u »Početku pismenstva« još upotrebljava *ê*, sa napomenom o proizvoljnom i slobodnom izgovaranju grafeme, a kako je knjiga izašla 1848. god., to otprilike odgovara starijoj ilirskoj praksi, kako ju je u prvi mah zacrtao Lj. Gaj, a takvog pisanja ima i u Jukićevim pismima.²⁸ Međutim, već od prvog broja »Bosanski prijatelj« napušta tzv. rogato *e* i priklanja se rješenju koje se pojavilo u »Danici« već 1848. god., tj. *ie* i u dugim i u kratkim slogovima, iako je Veber u školskim izdanjima zadržao *ê* sve do 1876. god.²⁹ Ovakvo obilježavanje refleksa jata Jukić će zadržati u I i II knjizi, mada se

²⁴ V. B. Šulek, Zašto pišemo à?, Danica horvatska, slavonska i dalmatinska, br. 27, str. 109–110, br. 28, str. 112–114, 1846. god.

²⁵ V. Lj. Jonke, n. d., str. 92–101.

²⁶ Članak je objavljen u Književniku, Zagreb, 1864, str. 1–34, 151–180.

²⁷ Primjeri su iz knjige Testimonium bilabium, Mleci, 1755. god.

²⁸ V. B. Ćorić, n. d., knj. III, str. 105–201 (v. poglavito pisma do 1850. god.).

²⁹ V. o tom Lj. Jonke, n. d., str. 27–57.

već u drugoj javljaju sporadični primjeri sa *je* u kratkim slogovima (v. npr. neki II, 69, protjerani II, 76, pobilježene II, 194 i sl.), mada u većini primjera može da bude u pitanju i jotovani suglasnik, što se prema grafiji ne može razlučiti, jer je inače, po pravilu, i u takvim primjerima bilježena zamjena jata, tj. *ie*. No već u III knjizi biće, mada ne uvijek najdosljednije, izražena opozicija kratkog i dugog sloga, tako da će u dugom slogu još uvijek biti zadržano *ie*, ali se u kratkom, prema Šulekovim idejama koje je iznio u svom članku iz 1854. god., bilježi sada *je*.³⁰

Za potpuno razumijevanje Jukićevog opredjeljenja treba imati na umu i to da je on po svom maternjem govoru, kako je već rečeno, izvorni ikavac, otuda i izvjesni broj ikavizama u I i II knjizi »Bosanskog prijatelja« (up. npr.: dvi-tri likarie I, 32, sutiskoga I, 28, svitlost II, 37, ditelina II, 195, mrižica II, 196). Prema tome, za Jukića je uopćeno pisanje sa *ie* kao rješenje bilo vrlo prihvatljivo jer je bilo mehaničko. Treba, takođe, napomenuti da je u I i u II broju u svim slučajevima, čak i kad je u pitanju kratki refleks iza /n/ i /l/, koji su se obavezno jotovali, kod Jukića redovno zabilježeno *ie* (v. npr.: nešto I, 12, nasljedna I, 13, sliedenici I, 16, niemačkog I, 16, liepoti I, 26, nieke II, 79, posljednjim II, 69, niemačkih II, 76, posledku II, 85, stotietja II, 83 i sl.). Da je zamjena kod Jukića mehanička, vidi se i po tome što je jednako obilježavanje primjenjivano i u sekvencama sa /r/ i kratkom zamjenom jata (v. npr.: srieću I, 15, sriedotočno I, 14, pogrieške I, 15, neposriedno I, 17, povriemenim I, 20, vriemena I, 32, krieposti I, 32, briegovi II, 69, vriećama II, 69, vriela II, 71, uriezani II, 77 i sl.), ali ipak i: potrebni I, 12, trebalo I, 13, prestolju I, 19, upotrebljavana I, 26, vremena I, 38, preko I, 36, potrebita II, 74, napredkom II, 75 i sl., gdje je, nesumnjivo, pošao za izgovorom ijekavskog područja koje mu nije moglo biti sasvim nepoznato, jer je niz godina živio u Fojnici.

Velika prednost pisanja sa *ie* bila je i u tome što je ono podržano starijom franjevačkom bosanskohercegovačkom tradicijom, a i praksom Dubrovčana. Ne treba zaboraviti ni da je u franjevačkoj bosančici takođe *ie*, što proizlazi iz grafijskih uzusa bosančice u kojoj, po pravilu, iza vokala *e* ima vrijednost sekvence /je/. Ipak, treba reći da je kod franjevaca ijekavaca postojala distinkcija *ie/je*, što je opet išlo u prilog kasnijem prihvatanju Šulekovih ideja.³¹

Kako Jukić nije bio izvorni ijekavac, to će prihvatanje Šulekove ideje o razlikovanju duge i kratke zamjene u III knjizi biti praćeno većim kolebanjima, koje nije uklonio ni Jurković, kao npr.: praznovierstvo III, 41, miesta III, 3, s dviema III, 37, poljodielstvom III, 7 i sl., pa čak i briegovi III, 1, uvrieda III, 12, posljednjem III, 12 i sl.

Knežević je u IV knjizi pošao u potpunosti za III i nije unio nikakvih inovacija; uostalom, takvo je stanje, manje-više, i u onovremenoj hrvatskoj književnosti.

³⁰ V. B. Šulek, O dvoglascu *ie*, Neven, Prilog uz br. 16, 1854. god.

³¹ Up. npr. Maretić, n. d., str. 316 (za A. Miletića *ie/je*); H. Kuna, n. d., str. 78, t. 102 (za Laštrića *ie/je*); Marković, n. d., str. 46 (za Ančića *ie/je*). Up. i Đ. S. Đorđević, Matija Divković, Glas SKA, 52, Beograd, 1896. god., str. 89 (Divković ima samo *ie* i u dugim i u kratkim slogovima), za vrijednost *ě* v. primjere na str. 52—53.

Ustupak postojećoj franjevačkoj tradiciji u domenu grafije, tamo gdje se ona razilazi s ilirskom, učinjen je u slučajevima kad su u pitanju religiozni termini u kojima se kod franjevaca održala latinska grafijska praksa, kao npr.: eparchie II, 59, archimandrita II, 70, archiepiskopa II, 57, 65, officia I, 19 i sl.

Takođe, već od prvog broja u »Bosanskom prijatelju« akceptiran je morfološki pravopis, što je bilo, uglavnom, u skladu s ilirskim uzorima njegovog vremena. Naime, ilirci su već sa Babukićevom gramatikom u »Danici« uveli morfološki pravopis i pored svih polemika s Vukom ostaće mu vjerni još i sedamdesetih i osamdesetih godina, mada je Jagić svojim člankom 1864. god. ponešto ublažio tzv. etimologiziranje i morfološki pravopis sveo u umjerene granice.³²

No na ovakav je pravopis kod Jukića nesumnjivo uticala i starija franjevačka tradicija, s obzirom da su, općenito uzevši, franjevački pisci imali ublaženi morfološki pravopis. Naime, gotovo u svim njihovim djelima prisutno je nastojanje da se očuvaju neizmijenjeni prefiksi, kao i korijenske morfeme, u čemu samo do izvjesne mjere uspijevaju. Međutim, u pravopisu bez čvrstih regula pritisak živog jezika je daleko intenzivniji nego u strogo normiranom, otud su i odstupanja daleko češća. Ovakav je pravopis prisutan ne samo kod starijih pisaca, kao što su Ančić, Bandulavić, Ljubuški, Radnić, Laštrić, Dobretić i Varešanin, nego i kod pisca XIX v. Miletića.³³

Jukićev morfološki pravopis očituje se, uglavnom, u dva pravca: u nevršenju asimilacije po zvučnosti u vezi prefiksa i sufiksa sa korijenskom morfemom, te, drugo, u zadržavanju suglasnika /t/ u suglasničkim sekvencama /stn/, /štn/, čak /stl/, te u zadržavanju dentalnog ploziva ispred afrikate, iako ni u jednom pravcu Jukić nije sasvim dosljedan. Ovakav pravopis iz I i II knjige zadržava i Jurković u III, te Knežević u IV, onako kako se zadržao u uzusima zagrebačke filološke škole do kraja stoljeća, kao što pokazuju primjeri:

17+
d
a/prefiks³ na /-d/ :odpria I, 23, odtisnula I, 61, odsieći I, 102, odkupio II, 80, odhranitelju II, 85, odtjeran III, 62, odstoje IV, 75; nadpis I, 26, nadslove I, 30, nadporučnikom II, 35, nadfatilo I, 69, nadpisom IV, 102, predposljednji III, 34; podpomognu I, 34, podharačene I, 17, podkitjena I, 52, podpis II, 79, podpade III, 50, podslastice IV, 60 i sl., ali otleml I, 54 i sl.

17+
d
Prefiksi na /-z/ :izprebija I, 112, iztomači I, 30, izhodiše I, 71, izsiekli I, 57, iztukao II, 198, izsleđenja II, 44, iztisci II, 49, izseljivat II, 35, iztočno III, 2, izplatiti III, 59, izkrcao III, 49, izpisani IV, 121, izsječe IV, 91; uztezat I, 79, uzporedjena II, 84, III, 50, uztrebaju II, 194; razpusti I, 56, razturio I, 45, razciepila I, 91, razstadoše I, 59, razčuje I, 116, razpori II, 199, razkiseli II, 199, raztvorenu II, 81, razprostranio III, 4, razselili III, 9; brezposlice I, 124, brezposlenih III, 33—

³² V. V. Babukić, n. d., br. 10, tečaj II, god. 1836, str. 40; v. i Lj. Jonke, n. d., str. 16—17.

³³ Up. H. Kuna, str. 38—40 (za Laštrića); S. Marković, n. d., str. 9—12; D. Ignjatović, n. d., str. 44—45; T. Maretić, n. d., str. 73—75 (za Bandulavića); str. 137—139 (za Radnića); str. 277—280 (za Dobretića), str. 304—306 (za Varešanina), str. 317—319 (za Miletića).

34, bezplatno IV, 126, bezkoristno IV, 134 i sl., ali i: iskopala I, 114, istira I, 66, ispomeće I, 112, istoka III, 2, istiera I, 112; uspomena III, 9, uskoriše III, 51, uspeo III, 76; raskiva II, 62 i sl.

Prefiks *ob*: obkoli I, 58, občinio I, 75, obslužiše I, 18, obširnie I, 34, obhervala I, 35, obsluživanju II, 43, obtuženi II, 47, obkoljena III, 10, obsjedne III, 47 i sl.

Prefiks *s*: sbirci I, 20, sbacuje I, 14, sgrabi I, 42, sgrade II, 54, sbačen II, 45, sgodnije III, 36, sbacio III, 88 i sl., ali naporedo s tim i: zgradah II, 54, zdogovore IV, 124, zгода III, 13 i sl.

Očigledno je jednačenje češće bilježeno kad su u pitanju prefiksi koji završavaju na /z/ i prefiks *s*, kod posljednjeg je tomu, najvjerovatnije, razlog što ovaj prefiks ima minimalnu strukturu.

Jukić je vrlo dosljedan svom tipu pravopisa kad je u pitanju veza korijenske morfeme sa sufiksom, kao što se vidi i iz primjera sa sljedećim konsonantskim sekvencama:

ds — gospodstva I, 25, carigradskomu II, 56, ohridskoga III, 25, ljudstvo IV, 34;

dk — pripoviedka I, 111, napredkom II, 75;

čb — sviedočbam I, 19, otačbinu II, 74, otačbine III, 72;

bc — zobce I, 56; *bč* — dubčaca I, 129;

bs — robstvo III, 7, srbskih III, 22, sèrbska I, 14;

tb — ženitbe II, 46;

zk — englezki I, 33, mèrzki II, 38, francezkih II, 79, svezka I, 33, Englezkoj III, 100;

žk — zaostrožkom II, 85, bilježke I, 69, težko III, 77, služkinju IV, 177;

žt — mnoštvo I, 11, samotèrštva I, 13, društvu III, 59;

žc — knjigodržcima IV, 134.

Određena dosljednost postoji i u primjerima sa zadržanim suglasnikom, i to i u suglasničkoj grupi, kao i kad je u pitanju ploziv ispred afrikate, kao npr.:

a) žalostna I, 60, 110, bolestnoga I, 129, namiestnik II, 88, po-viestnici II, 70, namjestnici III, 32, izvrstno III, 39, žalostni IV, 75, sveučilištnih III, 100, zarastla III, 74;

b) dietci I, 123, otca I, 81, II, 85, svetca II, 63, dodatci II, 49, bitci III, 49, svetca IV, 120; domorodce I, 111, sudce II, 45, srdca III, 77, Mletčani I, 23, svetčanim II, 46, otčeva III, 86 i sl.

Iako je problematika u vezi s fonemom /j/ zapravo jezičko pitanje, ono je, ipak, u eri pravopisne standardizacije i vrlo važan problem norme pisanog jezika. U Jukićevom »Bosanskom prijatelju« /j/ se, po pravilu, notira svuda u primarnoj poziciji izuzimajući poziciju iza vokala /i/, gdje je u pretežnom broju slučajeva izostavljena grafema *j*, kao npr.: Austriancim I, 12, pria I, 29, saktian II, 65, sudia II, 66, biaše III, 43, kapidžia III, 43; Rusie I, 12, kasnie II, 51, nahie III, 20, artii I, 23, pitomii III, 16, Aziom I, 12, ribariom II, 64, Ru-

menliom III, 33, ministeriu I, 13, sa sviuh II, 62, nahiu III, 21 i sl., ali i: Zmijin češalj II, 198, salije I, 29, vijačku I, 28 i sl.³⁴

Gotovo je redovno pisanje /j/ i u ovim pozicijama u trećoj knjizi, gdje se izostavljanje ograničava, manje-više, na tuđice (up. pijavice III, 31, grijanje III, 31, nasijanoj III, 28, prijatelje III, 63, čak i džamiju III, 19 i sl.). U četvrtoj knjizi pravopis u vezi s fonemom /j/ je sasvim približen današnjem, /j/ se izostavlja jedino još pri notiranju duge zamjene jata.

U ostalim slučajevima je izostavljanje /j/ i u I i II knjizi izuzetno, nešto češće jedino u zamjenice *koji* (v. koi II, 48, 42, Kraini II, 35 i sl.).

Još nekoliko opaski o dva pravopisna pitanja: o pisanju velikog slova, te o rastavljenom ili sastavljenom pisanju riječi. Nijedno od ova dva pitanja nije izazivalo u doba normiranja pravopisa neki osobiti interes, niti je imalo značaja za različite »škole«, tako da ih tretiramo samo uzgred.

Jukić redovno piše velikim slovom lična imena i jednočlane geografske nazive, no nije tako dosljedan kad su u pitanju dvočlani nazivi geografskih pojmova, u čemu nije intervenirao ni Jurković u III knjizi (v. npr.: Jonsko more I, 11, Černo more II, 51, Mostarsko blato III, 31 i sl.; more Bielo II, 51, zalivom Saraskim II, 57, crna Drina III, 25 i sl.; jadarskim morem I, 14, mramorno more I, 10, II, 50, ohridskoga jezera III, 25, skadarskoga blata III, 19 i sl.).

Po pravilu, klitike se odvajaju od riječi uz koje stoje i u tom su pogledu odstupanja sasvim izuzetna (v. samnom III, 83, use II, 51), ali se odrično *ne* piše redovno zajedno u vezi sa glagolom, kao npr.: neprepustiše I, 18, neznadu I, 12, negledajući II, 42, nestrovalim III, 87 i sl., a takvi se primjeri nalaze još i u IV knjizi: nevjeruje IV, 85, nesmiye IV, 75 i sl.

Iz svega je jasno da je Jukić, u suštini, u grafiji i ortografiji išao za uzusom iliraca i za zagrebačkom grafijskom i ortografskom praksom, ali je provođenje ovih principa bilo podržano u izvjesnim ključnim pitanjima i ranijom franjevačkom tradicijom, koju je Jukić poznavao i koja je u ovakvom poduhvatu bila značajan oslonac jer je osiguravala izvjestan neophodni kontinuitet.

GRAPHISCH—ORTHOGRAPHISCHE GEWOHNHEITEN DER
VERTRETER DES ILLYRISMUS UND DIE LITERARISCHE
TRADITION DER FRANZISKANER IN DER ZEITSCHRIFT
»BOSANSKI PRIJATELJ«

Zusammenfassung

Die Verfasserin betrachtet die Zeitschrift »Bosanski prijatelj« nicht nur als erste bosnischherzegowinische, sondern auch als erste illyrische Zeitschrift in Bosnien und der Herzegowina und stellt fest, daß sie von dem

³⁴ U vezi s tim v. V. Babukić, n. d., str. 38 (Babukić, naime, pravilo za pisanje /j/ ograničava na dvije pozicije: ispred i iza samoglasnika, a ne tretira uopće intervokalsku poziciju /j/). Starija franjevačka tradicija je u tom pogledu vrlo nestabilna (up. H. Kuna, n. d., str. 95—97; D. Ignjatović, n. d., str. 42; S. Marković, n. d., str. 66—68).

Franziskaner Ivan Frano Jukić herausgegeben worden ist, der auch die absolut größte Zahl der Beiträge für sie geschrieben hat (mit Ausnahme der Nummer IV, die wiederum das Werk des Franziskaners A. Knežević ist). In diesem Zusammenhang ist die Verfasserin bemüht, einerseits die graphisch-orthographischen Eigenschaften der Zeitschrift im Verhältnis zu den illyrischen Gewohnheiten und andererseits zu der älteren Franziskanerliteratur zu sehen.

Aufgrund der Analyse aller vier Nummern kann gefolgert werden, daß sich I. F. Jukić, und später auch A. Knežević sowohl in der Graphie als auch in der Orthographie an die illyrische Praxis gehalten haben, wobei die Zeitschrift »Bosanski prijatelj« hinsichtlich der Bezeichnung des vokalischen /r/ und des Ersatzes des Jat, ferner der Bezeichnung des Phonems /ć/ der Praxis der Zagreber Zeitschrift »Danica« und der Publikationen der Matica hrvatska und nicht der Gewohnheit der philologischen Schule Vebers, so wie sie in den Schulausgaben zum Ausdruck kommt, zugeneigt war. Im Hinblick auf den Ersatz des Jat und die Bezeichnung des Phonems /ć/ wirkte auf Jukić allem Anschein nach auch die ältere Franziskanertradition ein, und zwar insofern, als jene Lösungen bevorzugt wurden, die zugleich illyrisch und traditionell sind.

Hinsichtlich der graphischen Lösungen für die übrigen Laute akzeptierte Jukić von allem Anfang an die illyrische Schreibweise, obwohl sie mit der sich der Lateinschrift bedienenden franziskanischen Graphie nicht übereinstimmte. Auf diese Weise handelte er auch bezüglich der Orthographie; das fiel ihm insofern leichter, als die morphologische Orthographie, wie sie die Anhänger des Illyrismus vertraten, zugleich auch die franziskanische orthographische Tradition war.